

*До спеціалізованої вченої ради
з присудження наукового ступеня доктора наук Д 26.007.03
у Національній академії внутрішніх справ*

ВІДГУК

опонента за результатами вивчення докторської дисертації Гусака Андрія Петровича на тему: «Кримінологічні та кримінально-виконавчі засади пробації щодо неповнолітніх в Україні», поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, та наукових публікацій автора, зарахованих за темою докторської дисертації

Проблема кримінологічних та кримінально-виконавчих засад пробації щодо неповнолітніх в Україні є важливим та перспективним напрямком наукових досліджень. Вивчення поданих А. П. Гусаком матеріалів докторської дисертації, анотації, реферату дисертації, а також ознайомлення з науковими публікаціями за обраною темою, зарахованих за темою докторської дисертації, дає підстави стверджувати, що дисертантом проведено достатньо ґрунтовний науковий аналіз обраної теми, виявлено новизну опрацьованих питань, сформульовано наукові положення, узагальнення та висновки, що виносяться на захист. Можна констатувати, що дисертант досягнув поставлених перед собою цілей, докторську дисертацію виконав на високому науковому та методологічному рівнях. Такий загальний попередній висновок підтверджується за основними параметрами, які висуваються до докторських дисертацій означеної наукової спеціальності.

Ступінь актуальності обраної теми докторської дисертації. Пробація неповнолітніх в Україні на сьогодні є стратегічно важливим засобом реалізації державної пенітенціарної політики. Йдеться про запровадження сучасних засад функціонування пробаційних служб, нові стандарти роботи з неповнолітніми, які вчинили кримінальні правопорушення, а також більш ефективної взаємодії з органами правопорядку, інституціями кримінальної юстиції та громадянського суспільства. Оптимізація превентивних заходів в контексті пробації відносно неповнолітніх передбачає врахування індивідуальних характеристик кожної особи, яка перебуває під пробаційним наглядом, моніторинг поведінки

засуджених з метою запобігання рецидиву. Удосконалення системи пробації в Україні має спиратися на апробовані національною практикою та зарубіжним досвідом інноваційні технології виправлення та реабілітації неповнолітніх.

Автор слушно вказує на те, що в умовах реформування пенітенціарної системи розвиток інституту пробації щодо неповнолітніх потребує концептуального переосмислення за пріоритетами: розроблення концепції виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень; забезпечення суду інформацією щодо особи неповнолітнього; визначення напрямів взаємодії виховних установ й органів пробації під час підготовки неповнолітнього до звільнення, а також створення умов для проведення соціально-виховної роботи з ними; виконання пробаційних програм під час наглядової пробації, ресоціалізаційна спрямованість пенітенціарної пробації. Зазначене підтверджує актуальність обраної теми, визначає її науково-теоретичну та практичну значущість.

Враховуючи наведене, тема докторської дисертації А. П. Гусака є вкрай актуальною для кримінологічної та пенітенціарної наук, як в теоретичному, так і в практичному плані.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у докторській дисертації А. П. Гусака.

Високий рівень обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у докторській дисертації А. П. Гусака, дисертації, їх вірогідність забезпечені наступним:

– професійним вирішенням автором низки наукових завдань, що сприяло реалізації поставленої мети дослідження, та адекватністю структурно-логічної схеми дослідження визначеній меті: кожен наступний розділ чи підрозділ органічно пов'язаний з попереднім і доповнює його;

– використанням широкої джерельної бази за темою дисертації і достатнім масивом аналітичних даних. У своїх міркуваннях дисертант спирається на надбання кримінологічної та пенітенціарної наук, нормативно-правові акти, статистичні дані;

– відповідністю предметної спрямованості дисертаційної роботи сучасним уявленням про зміст та призначення досліджень кримінології та в кримінально-виконавчого права (пенітенціарії);

– коректною полемікою з іншими науковцями, які досліджували означену проблематику, на сторінках дисертаційної роботи;

– використанням низки різноманітних методів пізнання, вдало підібраних з урахуванням предмета дисертаційної роботи, продуманою логікою викладення матеріалу, яка дозволила автору виконати поставлені перед собою завдання;

– наявністю підтверджень того, що результати дисертаційної роботи впроваджено в різноманітних інституціях та в різних сферах (акт Національної академії внутрішніх справ від 24 грудня 2024 року, акт Комітету Верховної Ради України з питань правової політики від 10 березня 2025 року № 250310-1, акт Державної установи «Центр пробації» у Волинській області від 11 березня 2025 року).

Новизна і загальнонаціональне значення здобутих А. П. Гусака результатів полягає у реалізації доктринального підходу до формування кримінологічних та кримінально-виконавчих засад пробації щодо неповнолітніх в Україні з визначенням шляхів розв'язання низки фундаментальних і праксеологічних проблем виправлення неповнолітніх та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, забезпечення суду інформацією, що характеризує неповнолітніх-обвинувачених. Вказаний комплекс заходів відіграватиме роль конструктивної основи для подальшого вивчення питань, пов'язаних із супутніми кримінологічними та кримінально-виконавчими проблемами.

Вважаю, що є добре продуманими і належним чином аргументованими, а тому заслуговують на підтримку положення про:

– визначено параметри імплементації кращих світових пробаційних моделей щодо неповнолітніх й зарубіжного досвіду правового регулювання та здійснення пробації щодо неповнолітніх;

– стратегічні пріоритети вдосконалення законодавчої та відомчої (міжвідомчої) регламентації інституту пробації щодо неповнолітніх в Україні з унормуванням (закріпленням, коригуванням): прав та обов’язків неповнолітніх, які перебувають на випробувальному терміні; переліку виховних заходів, які можуть бути застосовані в межах ювенальної пробації, і не пов’язані з позбавленням волі; критеріїв оцінювання ефективності пробаційного нагляду, реалізації програм нагляду та реабілітації; форм взаємодії органів пробації з правоохоронними органами, судами, соціальними службами, громадськістю; процедури пробаційного контролю щодо забезпечення моніторингових функцій органів пробації; гарантій захисту прав неповнолітніх, які перебувають під пробацією; відповідальності неповнолітніх та передбачення санкцій за порушення умов пробації;

– систематизацію суб’єктів соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими: пенітенціарні (Державна кримінально-виконавча служба України та її територіальні органи управління; персонал виховних колоній; батьківський комітет при колонії); профільні (заклади освіти; педагогічна та піклувальна ради; спостережна комісія; органи місцевої влади; центри соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді; служба у справах дітей; поліція; суд; прокуратура); інші – підприємства, установи, громадські та релігійні організації, волонтери;

– інституційне забезпечення пробації в Україні шляхом упорядкування центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації – Державної кримінально-виконавчої служби України з метою усунення відомчої колізії й розширення взаємодії судів та інших органів державної влади у сфері психосоціальної корекції;

– складові досудової доповіді про обвинуваченого неповнолітнього: загальна інформація про обвинуваченого; соціально-психологічна характеристика обвинуваченого; інформація про ставлення жертви до правопорушника та вчиненого діяння; оцінка ризику вчинення повторного кримінального правопорушення; висновок про можливість виправлення без обмеження або позбавлення волі на певний строк та рекомендації щодо заходів,

спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень;

– впровадження системи електронного обміну документами між судами та органами пробації, яка дозволить негайно розпочати підготовку досудової доповіді до вчасного розгляду кримінального провадження у судовому засіданні;

– введення спеціалізованого курсу професійної підготовки персоналу виховних колоній з розподілом на основні блоки: теоретичні знання; практичні навички виконання професійних обов'язків; формування особистих психологічних якостей;

– правове регулювання та основні компоненти впливу на неповнолітніх у виховних установах: каральний (вплив змісту покарання згідно Правил внутрішнього розпорядку, застосування зазначених у КВК України засобів виправлення); виховний (вплив на розвиток, корекція поведінки засудженого); психологічний (надання психологічної допомоги).

У докторській дисертації А. П. Гусака є й чимало інших наукових положень, висновків і рекомендацій, які заслуговують схвальної оцінки.

У поданих для оцінювання матеріалах (дисертації, анотації дисертації та рефераті дисертації) **не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.**

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, **повно відображено** у 44 (сорок чотири) наукових публікаціях, з-поміж яких: 2 (дві) монографії, 18 (вісімнадцять) статей у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук (категорія «Б»), 9 (дев'ять) статей у наукових періодичних виданнях іноземних держав (з яких 5 (п'ять) статей у виданнях, проіндексованих у наукометричних базах Web of Science Core Collection та Scopus), 13 (тринадцять) тез доповідей, оприлюднених на науково-практичних конференціях та круглих столах та 2 (дві) – у колективних монографіях.

Всі наукові статті, зараховані за темою дисертації, предметно стосуються тематики дисертаційного дослідження.

Водночас ознайомлення з дисертаційним дослідженням А. П. Гусака дозволяє виокремити у ньому **окремі дискусійні положення**.

1. Перше положення новизни дисертаційної роботи А. П. Гусака полягає в тому, що ним розроблено концептуальні засади пробації щодо неповнолітніх як ефективного і важливого інструменту гарантування безпеки суспільства; ключового та стратегічного напрямку удосконалення правосуддя; складової системи ювенальної юстиції; комплексу правових, організаційних, інформаційно-аналітичних, прогностичних та інших засобів, спрямованих на соціальну реабілітацію та ресоціалізацію неповнолітніх з урахуванням їх вікових та психологічних особливостей, рівня розвитку та соціально-психологічного стану; процесу реалізації апробованих пробаційних програм на противагу покаранню, пов'язаному з обмеженням волі.

Водночас, на мою думку, окремі положення та ознаки концепції, розробленої дисертантом, потребують конкретизації та уточнення. Окремі з наведених властивостей концепції не відповідають основним тезам дисертанта, висвітленим у докторській роботі.

Так, А. П. Гусак пише про те, що розроблені ним концептуальні засади пробації щодо неповнолітніх є ефективним і важливим інструментом гарантування безпеки суспільства. З таким твердженням посперечатися складно. Однак інтуїтивно, коли читаєш це положення новизни, відчувається, що ніби дисертант щось забувся та обрізав себе на півслові. І це дійсно так, оскільки у тексті дисертації А. П. Гусак зазначає, що пробація щодо неповнолітніх в Україні є ефективним і важливим інструментом не лише гарантування безпеки суспільства, а й *важливим інструментом реабілітації неповнолітніх*. Вважаю, що сама по собі вказівка на пробацію щодо неповнолітніх як на ефективний і важливий інструмент гарантування безпеки суспільства є недостатньою та не допомагає відрізнити цей вид пробації від інших видів пробаційних механізмів, які не стосуються неповнолітніх. У таких (інших випадках) також важливим буде гарантування безпеки суспільства. Однак відрізнити ці види пробаційних

механізмів можна за впливом на реабілітацію неповнолітніх, чим наділена власне пробація щодо неповнолітніх в Україні.

Дискусійною вбачається й вказівка на те, що пробація щодо неповнолітніх в Україні є ключовим та стратегічним напрямком удосконалення правосуддя. Вважаю, що відповідний аспект правосуддя є важливим, але не ключовим на сьогодні. Тому коректно було вказати на те, що пробація щодо неповнолітніх в Україні є одним з ключових та стратегічних на сьогодні.

Більше того, саму концептуальні засади, розроблені автором, так і не вдалося відшукати у дисертаційній роботі. Засади – це принципи, які, враховуючи формулювання дисертанта, мали б бути запропоновані ним у дисертаційній роботі.

2. А. П. Гусак стверджує, що ним запропоновано ряд організаційних змін та доповнень до пробаційних програм для неповнолітніх («Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Запобігання вживання психоактивних речовин», «Формування життєвих навичок»). Окрім того, в рефераті одним з положень новизни є те, що автором пропонується внесення змін та доповнень до низки пробаційних програм («Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин», «Формування життєвих навичок»). Водночас ні з аналізу змісту докторської дисертації, ні з аналізу змісту реферату не вбачається, в чому саме виразилися зміни, зокрема організаційного характеру, запропоновані дисертантом. А це, вочевидь, мало б бути відображено в додатках до дисертації та з огляду на обіцянки автора, мало б знайти своє втілення принаймні в додатках.

3. В своїй докторській дисертації та рефераті А. П. Гусак зазначає, що ним сформульовано наукове бачення порядку виконання покарання у виді пробаційного нагляду щодо неповнолітніх, що включає: оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення особами, які вчинили кримінальні правопорушення у віці 14–17 років (захисні фактори, криміногенна потреба, фактори ризику); проведення моніторингу щодо стану застосування

покарання у виді пробаційного нагляду; виконання неповнолітніми засудженими покладених на них обов'язків. Водночас нерозкритими або дискусійними вбачаються ряд тверджень, які мають місце в цій частині як у докторській дисертації, так і в рефераті.

По-перше, чому здобувач вказує на те, що покарання у виді пробаційного нагляду щодо неповнолітніх включає, зокрема, оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення особами, які вчинили кримінальні правопорушення у віці 14–17 років. Звідки такі межі віку, який досліджувався? Чим обґрунтовується саме необхідність дослідження відповідних ризиків особами від 14 до 17 років. Логічним, напевно, було б вести мову про вік осіб від 14 до 18 років. Адже саме такі вікові межі визначає сам законодавець у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві. Ознайомлення з дисертацією не дало можливості виявити як згадку про такий вік неповнолітніх (14–17 років), так, відповідно, і обґрунтування саме такого «вікового діапазону».

По-друге, і в цій частині, і загалом у тексті роботи дисертант в окремих випадках згадує про криміногенні потреби. Так, у докторській дисертації йдеться про те, що доцільно розробити професійні програми для працівників органів пробації, визначивши в них, зокрема, криміногенні потреби, які необхідно змінити. Водночас на сторінках праці немає навіть натяку про те, що слід розуміти під криміногенними потребами. Більше того, у тексті дисертаційної роботи автор пише про криміногенні фактори. Відповідно також виникає питання – чи є криміногенні фактори тотожними криміногенним потребам? що слід розуміти під криміногенними потребами?

По-третє, невирішеним у тексті докторської дисертації є питання про те, що необхідно розуміти під захисними факторами, а також факторами ризику, які нарівні з криміногенними потребами є критеріями оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення неповнолітніми особами.

Ураховуючи те, що автор захисні фактори, криміногенні потреби, фактори ризику вважає вичерпними складовими в цьому випадку, вони підлягають

визначеній інтерпретації з тим, щоб розуміти, що саме слід оцінювати як ризики вчинення повторного кримінального правопорушення неповнолітніми особами

4. На сторінках реферату містяться положення новизни, відповідно до якого автором унормовано електронний моніторинг пробації неповнолітніх шляхом розроблення проєкту Порядку застосування електронних засобів контролю під час перебування на пробації й мобільного застосунку як засобу електронного контролю. Водночас це положення новизни має декларативний характер. Адже жодного унормування електронного моніторингу пробації неповнолітніх у роботі не запропоновано, не розроблено й проєкт Порядку застосування електронних засобів контролю під час перебування на пробації й мобільного застосунку як засобу електронного контролю. Ураховуючи вказане положення новизни, у дисертаційній роботі відповідні положення мали б бути відображені та розвинуті.

5. Звертаю увагу на формулювання окремих положень новизни дисертації А. П. Гусака. Вказана частина дисертаційної роботи є її квінтесенцією, а тому науковцю доцільно приділяти формулюванню положень новизни чи не найбільше уваги. Будь-яке нове знання є кінцевим або проміжним результатом розвитку, що розглядається у порівнянні з попереднім станом об'єкта, який розвивається. Новизна з'являється за рахунок нового структурування вже наявних елементів згідно з новими завданнями розвитку права. Таким чином, зміст новизни дисертації становлять зміни, виявлені в складі об'єкта, його структурі і функціональних характеристиках.

Ураховуючи вимоги до оформлення дисертацій, а також на підставі методології наукових досліджень, виокремлюється три рівні новизни: конкретизація, доповнення й перетворення. В процесі конкретизації уточнюються відомі дані, деталізуються правові положення, що стосуються окремих кримінально-правових явищ. На рівні доповнення розширюються відомі підходи, вносяться інші акценти, які поповнюють наші пізнання того чи іншого кримінально-правового явища без зміни його суті. На рівні перетворення

здобутий результат характеризується принципово новими положеннями щодо знань, які існували раніше.

Опис новизни чи згадка про неї є недостатнім, бо за ним важко судити, чи справді проведено дослідження і які його результати. Окремі положення новизни в дисертації сформульовано так, що в них описується сам процес – «проаналізовано», «запропоновано», «сформульовано», але нічого не сказано про результати. Читач дістає інформацію про те, що дослідження проведено, а до чого привело виявлення тенденцій чи пропозиція «якісно нових підходів» – ні дізнатися, ні здогадатися не можна.

Окрім того, формулюючи положення новизни, які стосуються того, що саме здобувачем було удосконалено чи набуло подальшого розвитку, А. П. Гусак не вказав, положення яких саме науковців та в якій частині ним було вдосконалено чи які з них та як саме набули подальшого розвитку.

6. Згідно з Вимогами до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40, особистий внесок здобувача як структура вступу до дисертації включається тоді, коли у дисертації використано ідеї або розробки, що належать співавторам, разом з якими здобувачем опубліковано наукові праці, обов'язково зазначається конкретний особистий внесок здобувача в такі праці або розробки; здобувач має також додати посилання на дисертації співавторів, у яких було використано результати спільних робіт. Як вбачається з переліку наукових праць, опублікованих А. П. Гусаком, окремі з них підготовлено у співавторстві. Однак відповідна частина вступу в рефераті звучить так: «Дисертація виконана автором самостійно. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. Власні теоретичні розробки здобувача після захисту кандидатської дисертації (2010 р.) та в опублікованих у співавторстві основних наукових працях становлять понад 70 %. Наукові доробки співавторів за темою дисертації не використовувались». Однак відсотки не вказують на конкретний особистий внесок А. П. Гусака в такі наукові праці. В цьому підрозділі мало б бути зазначено, які саме наукові результати належать здобувачу. Окрім того,

навіть чи в тих наукових публікаціях, які включають близько 5 співавторів, внесок дисертанта становить 70%.

7. У докторській дисертації висвітлюється проблематика залучення громадських організацій до процесу пробації, що є надзвичайно важливим аспектом дослідження. Водночас у роботі цьому питанню не приділяється належної уваги. Громадські організації, на мою думку, можуть сприяти не лише ефективному виконанню пробаційних програм, а й покращенню соціальної адаптації неповнолітніх правопорушників. Відповідно під час захисту дисертаційної роботи доцільно висвітлити питання про те, як, на думку дисертанта, ці організації можуть брати участь у розробці та реалізації програм ресоціалізації, надавати психологічну підтримку та юридичну допомогу неповнолітнім, а також здійснювати нагляд за їх поведінкою під час пробаційного нагляду.

8. У докторській дисертації зазначено про важливість реабілітації неповнолітніх правопорушників через пробацію, однак, на мою думку, в ній приділено недостатньо уваги психологічним аспектам цього процесу. Вважаю, що з огляду на специфіку неповнолітніх правопорушників, психологічні методи повинні відігравати важливу роль у їх ресоціалізації. Відповідно під час захисту дисертації хотілося б почути пояснення здобувача стосовно ефективності конкретних психологічних підходів та методів, які можуть бути застосовані під час пробації до неповнолітніх, зокрема індивідуальні психотерапевтичні сесії, тренінги з розвитку емоційної стійкості, а також програми, орієнтовані на зміну негативних моделей поведінки. Чи здатні такі форми та методи більш ефективно адаптувати неповнолітніх до суспільних норм та знизити ймовірність рецидивів серед неповнолітніх засуджених.

Зроблені зауваження і побажання стосуються дискусійних питань, не впливають на високий науковий рівень дисертаційної роботи, не піддають сумніву основні наукові результати, отримані здобувачем, і лише підтверджують складність і злободенність досліджуваної А. П. Гусаком проблематики.

З огляду на викладене, вважаю, що докторська дисертація А. П. Гусака на тему: «Кримінологічні та кримінально-виконавчі засади пробації щодо неповнолітніх в Україні» є науковою кваліфікаційною працею, що відповідає вимогам, які висуваються до докторських дисертацій та встановлені Порядком присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197.

Автор дисертації – Гусак Андрій Петрович – на основі публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент –
завідувач відділу проблем
кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
імені В. М. Корещького НАН України,
доктор юридичних наук, професор

 Зоя ЗАГИНЕЙ-ЗАБОЛОТЕНКО

